

БИЉЕШКЕ О ЈЕЗИКУ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКЕ ПЕРИОДИКЕ АУСТРОУГАРСКОГ ВРЕМЕНА¹

ХЕРТА КУНА

Филозофски факултет, Сарајево

UDK 808.61/.62(05)"13"

Изворни научни рад

Босанскохерцеговачка периодика аустроугарског времена је у погледу процеса језичке стандардизације за ову територију српско-хрватског језика најпресуднија компонента, преко које се, несумњиво, могу најбоље пратити правци развоја стандардног језика овог тла. Ваља нагласити да је аустроугарски период уједно вријеме јачег отварања према Европи, те интензивније комуникације са осталим српскохрватским територијама у оквиру Аустроугарске Монархије, што је све битно утицало и на језик периодичне штампе. Она се током времена разграђава² и самим својим постојањем убрзава процесе језичке стандардизације, ослањајући се, истовремено, и на домаћу новоштокавску дијалекатску базу.

У погледу синтаксе можда је и најтеже утврдити стандардизационе трендове, међутим, како је у овом случају у питању веома велик корпус,³ а узимајући у обзир и чињеницу да покушавамо презентирати, у неку руку, језички просјек у листовима овог доба, те да нотирамо у вези с тим само директнија и очигледнија одступања од стандардног језика XX вијека, нису обрађивана сва синтаксичка питања, чак у већини случајева, уколико се слажу са данашњим стандардним језиком, нису ни посматрана. Наша ће се истраживања у овом чланку ограничити само на неке врло карактеристичне синтаксичке особине, које су одјек старије литерарне традиције, уколико су се задржале још понегдје у текстовима из аустроугарске епохе.

¹ Овај је рад произашао из обимне грађе пројекта Института за језик и књижевност у Сарајеву под називом *Језик штампе у Босни и Херцеговини до 1918. године*, под руководством аутора овог чланка. Међутим, због ограниченог простора овдје ће се третирати само врло узак круг синтаксичких особина.

² О периодичној штампи аустроугарског периода в. Крушевац Т., *Босанско-херцеговачки листови у XIX веку*, Сарајево, 1978.

³ Укупан број ексцерпираних листова за овај период је 49, од тога 16 српских, 9 хрватских и 12 муслиманских. У овом чланку су изостављени владини и тзв. неутрални листови.

При том треба имати у виду да овакви случајеви, иако релативно ријетки, ипак представљају утврдиву континуитет између ранијег литерарног и оновременог стандардног језика.⁴ У ствари, ради се о таквим синтаксичким конструкцијама које су у претходном раздобљу дио литерарнојезичког израза насталог под утицајем стране литературе, што уједно значи да су везани за језичке узусе одређеног слоја становништва. У новим околностима и у друштвој друштвеној и културној атмосфери појављује се други тип писаца и културних радника, али се уз њих задржавају и културни трудбеници старијег типа, чији се књижевнојезички утицај још увијек осјећа у извјесној мјери, мада све ограниченије и спорадичније.

Занимљиво је да су овакви примјери доста чести у хрватским листовима, који, бар у извјесној мјери, стоје под утицајем загребачке штампе и који су добрим дијелом вјерски, или су им главни уредници свештена лица, али их има, кад су у питању одређене синтаксичке конструкције, и у муслиманској периодици, нарочито у оној која је оријентирана према Загребу, док су други муслимански листови просрпски и слажу се језички боље са српском периодиком. Међутим, иако у суштини вуковске оријентације, ни српски листови нису потпуно избјегли утицај литерарне традиције, што је нарочито присутно у религиозној штампи, као што је *Дабробосански источник*.

Из старије литерарне традиције потиче, нпр., такво структурирање реченице које доводи до разбијања синтагме, при чему се одваја атрибут од главног члана синтагме неком другом синтагмом, најчешће именским атрибутом, који у данашњем стандардном језику долази, по правилу, иза именице, али и предикатом, или чак цијелом реченицом.

Примјери: а) (српски) онда се употребљује *формула* при крштењу ова ДБИ, I, 50; и уништио је његов за наш народ тако драгоцен *живот* СВј V, 37/2; гдје се преко 100 *исхрањује наших сиромашних и ваљаних ученика* СЖ I, 59;⁵

⁴ О литерарном језику в. Х. Куна, *Историја литерарног (књижевног) језика — стандардни језик, његова историја и предстандардни идиом*, Израз, књ. XXXVI, год. XVIII, бр. 10, стр. 421—438, Сарајево, 1974.

⁵ Сигнатуре листова употребљених у овом чланку су следеће: (српски) ДБИ — *Дабробосански источник*, 1887—1897, вјерски; Треб — *Требевић*, 1882, књижевно-забавни; СВј — *Српски вјесник*, 1897, политичко-информативни; ПРОС — *Просвјета*, 1885—1888, политичко-информативни; СЖ — *Српска жена*, 1912—1913, књижевно-забавни; (хрватски) СПер — *Серафимски перивој*, 1902—1913, вјерски; ГЈФ — *Гласник југословенских франјеваца*, 1887—1901, вјерски; КО — *Кришанска обитељ*, 1900—1944, вјерски; ХЗ — *Хрватска заједница*, 1909—1914, информативно-политички; ХБ — *Херцеговачки босиљак*, 1883—1884, књижевно-забавни; НПрБ — *Нови пријатељ Босне*, 1888—1896, књижевно-забавни; Ос — *Освит*, 1898—1907, политичко-информативни; (муслимански) Бош — *Бошњак*, 1891—1910, политичко-информативни; Ог — *Огледало*, 1907, информативно-политички; Бех — *Безар*, 1900—1911, књижевно-забавни; МСВј — *Муслиманска свијест*, 1908—1910, политичко-информативни; ЈМ — *Јењи мисбах*, 1914, вјерски; НВ — *Нови вјат*, 1913, информативно-политички; Висер — *Висер*, 1912—1914, 1918, књижевно-забавни.

б) (хрватски) уклонити свих цркви шкодљивих закона ГЈФ IX, 330; ... и његово свето у прилици круха благовати тиело ГЈФ IV, 22; и клету пуну разних судбина прошлост ГЈФ IX, 3; као посљедња гучогорске жупе кћерка ГЈФ IV, 22;

ц) (муслимански) своје у вјерности оставише му поданике Бош I, 14/1; свагдањи презираше мир Бош I, 17/4; и њихово са странцима сплеткање Бош I, 21/1; један такав — нашег поноса и положаја достојан — лист Ог I, 1/2; све остале тој одлуци протусловне одредбе Бех IX, 21.

У најкарактеристичнијим и најархаичнијим случајевима ради се о партиципској конструкцији у вриједности релативне реченице која се умеће између конгруентног атрибута и именица, као што је случај у сљедећим примјерима: а) (српски) овај кратки за мало трајући живот земни ДБИ I, 3; другијех у њима налазећих се старина Треб. I, 7;

б) (хрватски) за израђивање свих у грађевну струку спадајућих нацрта ХЗ I, 9/6; баве се свијем у трговачку струку засјецајућим добавама ХЗ I, 9/7; прекрасне, у срце дирајуће свете обреде СПер XVI, 255;

ц) (муслимански) бави се са свима у трговачку струку засијецајућим пословима МСВј II, 47/4; знатну и по праву им припадајућу суму ЈМ I, 8/3; слиједеће најбољим успјехом дјелујуће љекарије Бош VIII, 50/4.

Релативно је највише потврда у муслиманским и хрватским листовима, кад су у питању примјери са партиципом (глаголски прилог се, наиме, овдје понаша управо као партицип), најмање у српским, и то ограничено на најстарији лист и на вјерску штампу. Уочљиво је, међутим, да је опћенито већина примјера везана за административни стил, извјештачени језик аустроугарске бирократије.

Ипак је највише примјера у којима се синтагма раздваја таквом синтагмом у којој је главни члан глаголски придјев трпни са додацима, којих понекад има и већи број. Овакви су примјери подједнако заступљени у листовима све три нације и очигледно су доказ лутања у још недовољно изграђеном стандардном језику.

Примјери: а) (српски) и сва нечастива од њих проповједана заблуђења ДБИ II, 54; од свију пошље рођења па до крштења почињених гријехова ДБИ I, 50; исказа свих у истрази преслушаних свједока ПРОС IV, 3/3;

б) (хрватски) за свој с трудом стечени новац КО XIII, 2/13. имаду важну, од св. цркве повјерену си задаћу СПер XIX, 66;

ц) (муслимански) до свог у својој усијаној глави умишљеног циља Бош VIII, 48/1; овдашњем заборављеном — од Бога, министра Билинскога, сабора и musalle — народу НВ I, 5/3; дужност према свом са свих страна угроженом елементу Бис III, 278.

Међутим, у односу на раније стање литерарног језика у ширем смислу ријечи у приличној се мјери промијенила ситуација у употре-

би глаголских прилога у партиципској конструкцији, тј. у функцији атрибута са привезаном синтагмом којој је глаголски прилог главни члан, што је нека врста реченичног кондензатора. Ова појава је у ранијим епохама раширена, мање-више, на цијелом простору српскохрватског језика,⁶ већим дијелом под утицајем латинског језика, али и црквенославенског литерарнојезичког наслеђа. Нотирана је у доброј мјери још и у периодици турског периода, међутим, у аустроугарском периоду постепено се губи овакав начин изражавања.⁷

Релативно је највише примјера у хрватској штампи Босне и Херцеговине, и то врло карактеристичних, нарочито везаних за административни језик и бјерску штампу, али се нашло примјера и у српској, нарочито старијој и вјерској, опћенито свуда далеко више за прилог садашњи него за прилог прошли. У муслиманској су штампи глаголски прилози у оваквој употреби изузетни, што одговара не само стању у Сарајевском *цвјетнику*,⁸ најстаријем муслиманском листу турског периода, него и чињеници да је опћенито муслиманска штампа далеко мање под утицајем старијег литерарног језика.

Примјери: а) (српски) и другијех у њима налазећих се старина имају своју вриједност Треб I, 7; говорио је *приличеће* слово овом дану ДБИ I, 63; особито *около Варцара налазећих се* сељана ПРОС III, 39/1; непослушног пак и у *гријесима навалице пребивајућег* одлучи и удаљи ДБИ II, 5; зауставити *сувише нагло продирућу* поплаву Османлија СВЈ V, 16/1;

б) (хрватски) Али су уједно тај *стојећи под Самом* народ још... просвјетљивали ГЈФ II, 139; и жарка му у *срцу буктећа* побожност ГЈФ IX, 63; гледајући *прекрасне у срце дирајуће* свете обреде СПер XVI, 255; кад је њекоч чувени Елкинеј *обитавајућим* родијанцем на *балеаринском* полуотоку држао... слово НПрБ II, 63; садржи се у сваљеном камену *лежећем сврху свода* ХБ IX, 59; законску основу *односећу се на нову пловидбену пругу* ОС X, 4/2;

ц) (муслимански) Да би се могли тој *вртоглавици* *проузрокујућој* висини привикнути Бис I, 95; Како јавља у *Бухарешту* *излазећи* лист »*Romanul*«, ради се... Бош I, 11/3.

⁶ В. Х. Куна, *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића*, АНУБиХ, књ. XXXVI, Одјељење друштвених наука, књ. 21, Сарајево, 1970, стр. 211—212; иста, *Талијанско-латински утицаји у језику босанско-херцеговачких фрањеваца XVII и XVIII в.*, Научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ, бр. 6, св. 1, Београд, 1977, стр. 382—383.

⁷ О језику штампе турског периода в. Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Одјељење за језик, *Радови VIII*, Сарајево, 1981; Х. Куна, *Језик штампе у Босни и Херцеговини до 1918. године*, стр. 26—52; С. Та-насић, *Неке синтаксичке особине »Босне«*, стр. 283—298; Х. Куна, *Језик »Босанског пријатеља«*, »Свјетлост«, Сарајево, 1983, стр. 141—169.

⁸ В. Љ. Ного, *Фонетске, лексичке и морфолошке особине »Сарајевског цвјетника«*, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Одјељење за језик, *Радови VIII*, Сарајево (1981), стр. 135—241.

За глаголски прилог прошли биљежимо само неколико примјера: а) (српски) Душа, *не сакранивши свога завјета*, оскврнула је дух ДБИ II, 4; б) (хрватски) молимо сву осталу господу *неповратив нам листа* ... нека ... пошаљу ХБ VII, 58.

Посљедњи примјер понешто одступа од осталих, јер у њему већ није заступљена конгруенција са именицом уз коју глаголски прилог прошли стоји. У муслиманској штампи се није нашао ниједан примјер са глаголским прилогом прошлим.

Иако је у ранијим епохама веома проширена конструкција за *инфинитив* у вриједности намјерне реченице, и то на цијелој српско-хрватској територији, која је подједнако продирала из талијанске као и њемачке језичке сфере,⁹ већ у босанскохерцеговачкој штампи турског периода осјећа се нагло смањење ове употребе, а у доба Аустро-Угарске долази до драстичног смањења примјера овакве реченичне кондензације. Колико их има, примјери су најчешће ипак нотирани у хрватској штампи, мада их се нашло и у српској, при томе треба нагласити да је један од ионако малог броја примјера регистrirаних у српским листовима забиљежен у малом огласнику *Српског прегледа*. У муслиманској периодици нотирали смо само један такав примјер, и то не нарочито карактеристичан, што је и очекивано с обзиром на релативну неовисност ове штампе од литерарнојезичког наслеђа.

Примјери: а) (српски) ради обитељских прилика повољно за *издати* СП I, 16/5; једино средство за *појмити* величије Божије ДБИ I, 34;

б) (хрватски) један комадић као длан, на вршици *за објесити* НПрБ; *За пронаћи* под којим је поднебјем које мјесто НПрБ II, 49; *Дакле за извести* сјеме људско преварише отца пијана КО IV, 133;

ц) (муслимански) *дјелце је за препоручити* Бис I, 24.

У хрватској се штампи појављује и израз *без да* у везничкој функцији умјесто *а да не*, очигледно преузет из њемачке синтаксе, али доста ограничено. Нашао се ипак по један примјер и у српској и муслиманској штампи, и то у старијим листовима: *Просвјети* и *Бошњаку*, кас нпр.:

а) (хрватски) и об овој цркви написах, *без да* се истине дотакнуше ГЈФ XVI, 6; што се састоји у придигнућу понижених. *без да* се порину који стоје изнад СПер XIX, 362; да обрију човјека који спава, *без да* га пробуде Ос X, 39/3;

б) (српски) у којима је наше робље *без да* је ишта Богу криво било. *пиштало* ПРОС III, 3/2;

ц) (муслимански) . . . *без да* се је ја тјелесно ја душевно уморио Бош II, 39/3.

Како се види из наведених примјера, код Срба, као и код Муслимана у питању су старији листови, док је код Хрвата ова појава забиљежена чак и у каснијем дневном листу, као што је *Освит*.

⁹ В. Х. Куна, н. д., 1970. стр. 211; иста. н. д. (1977), стр. 379—381.

Још се рјеђе јавља израз *не (ништа)* ... *него* умјесто *само*, што потиче из истог извора, тј. из њемачке синтаксе. Нашао се само по један примјер у листовима сваке од трију нација, што говори и о томе да је административни језик Монархије подједнако утицао, углавном, на све слојеве и групе, на Хрвате више само онолико колико је тај утицај био већ присутан у хрватским урбаним говорима, нарочито у Загребу, и то преко истог административног стила.

Примјери: а) (српски) *јер ионако немамо их него шестеро* ДБИ I, 77; б) (хрватски) *До пред 10 година није имао него 80 милијуна* ХЗ I, 16/7; ц) (муслимански) *Тј би ... хајр био ништа друго него подизање мектеба* Бош I, 11/3.

На крају, и на темељу овога само дјеломичног увида у један релативно узак круг синтаксичких појава могу се ипак донијети бар два закључка. Први, иако је језик босанскохерцеговачке периодике аустроугарског времена у основи стандардни српскохрватски језик, он још увијек није потпуно одбацио неке нестандардне синтаксичке особине настале под утицајем страних синтакси у ранијем периоду развоја литерарног српскохрватског језика, према коме се односи као према свом предстандардном идиому. Друго, један број туђих утицаја у синтакси поновно се уноси преко аустроугарске администрације, која ствара свој посебни језички израз, у великој мјери извјештачен и често са одсјајима њемачког језика. Што се, међутим, тиче карактеризације језика штампе с обзиром на националну припадност листова, муслимански листови стоје, по свему судећи, највише изван страних и старијих литерарнојезичких утицаја, мада ни они нису од њих имуни, док се најјаче ти утицаји осјећају у језику хрватских листова, али их познају и српски, нарочито старији или црквено-вјерског карактера.

AUFZEICHNUNGEN ÜBER DIE SPRACHE DER PERIODIKA IN BOSNIEN UND DER HERZEGOWINA WÄHREND DER ÖSTERREICH-UNGARISCHEN HERRSCHAFT

Zusammenfassung

Davon ausgehend, dass die Periodika eine der bekanntesten Komponenten bei der Einführung der Standardsprache sind, versucht die Autorin, der sprachlichen Entwicklung in ihnen sowie den Beziehungen zwischen der literarischen Sprache der älteren Epochen und der Sprache der im XIX. Jh. und Anfang des XX. Jhs. erschienenen Zeitschriften nachzugehen.

Der Korpus ist nach der nationalen Orientierung der Zeitschriften gegliedert, so dass die sprachlichen Unterschiede, aber auch ihre Annäherung und die spontane Vereinheitlichung hinsichtlich der Standardisierung zu ersehen sind.